

Grina-Mihaela Rafailă

Descendent al unei ilustre familii bizantine, Șerban Cantacuzino s-a născut în anul 1634¹⁸, fiind al doilea fiu al postelnicului Constantin Cantacuzino și al Elinei, fiica lui Radu Șerban vv., și de aici aspirația către tronul Țării Românești. A primit o educație aleasă, mai întâi la Școala boierească din Târgoviște, înființată în urma insistențelor tatălui, unde a avut ocazia de veni în contact cu ideile umanistului Pantelimon Ligaridis, apoi la Marea școală grecească de la Constantinopol, unde alături de alți viitori oameni politici și cărturari români – Nicolae Milescu, Dimitrie Cantemir sau patriarhul Dosoftei, a putut audia printre altele și cursurile faimosului profesor Gheorghe

Vlassios, adept al neoaristotelismului¹⁹.

Reîntors în țară, Șerban își începe cariera politică, înlesnită atât de poziția familiei sale cât și de un apreciabil talent în domeniul treburilor de stat. Diversele dregătorii pe care le-a ocupat – mare cupar, postelnic, logofăt al doilea, ș.a. i-au oferit posibilitatea de a se familiariza cu problemele și metodele de guvernare ale vremii, dar și de a înțelege sistemul politic și atitudinea față de Semilună, care aveau nevoie de o cât mai rapidă revizuire. Datorită poziției deținute și a influenței exercitate în societatea românească de la jumătatea secolului al XVII-lea, Cantacuzinii au fost priviți cu dușmănie de cei aflați la cârma țării. Mai întâi, în decembrie 1664, în trapeza mănăstirii Snagov, postelnicul Constantin Cantacuzino este suprimat, din

¹⁸ Alex. Elian, *Inscripțiile medievale ale României. Orașul București*, vol. 1, Editura Academiei, București, 1965, pp. 235-236. *Piatra funerară de la biserica Cotroceni: „F Supt acastă marmură odihnesc oazele lumi / narului și răposatului bun creștin Io Șerban Can / tucuzino voevodu, nepotul răposatului / Șărbăn Bazarabu voevodu, pre carele milui / ndu-l D(um)n(e)zeu cu do(m)ni(n)ia aceștii țări, de au / domnit 10 ai. Ș-au chivernisit feara bine / și vrednicește cu totu cinstit neamul lui / apărându-o de toți vrăjmașii; Intru ca / re iară de la D(um)n(e)zeu i se-au săvârșit viața / cu cinste aici la scaunul domniei lui, la / sându-ș feara iară la cinstit și bun chi / vern(i)șitor neamului lui, întreagă și cu / pace burd. A căruia i-au fostu viața de / ani 54; și așa z-au prăvăbit Intru / H(r)isto(x) la octom(v)rie 29 (cazi 7197, 1689”.* (Milașimul este scris cu cifre arabe și calculat greșit).

¹⁹ *Istoria Românilor*, vol. V, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 227.

porunca lui domnului Grigore Ghica, pentru o vină de trădare nedovedită, și anume că ar fi vizat domnia prin impunerea fiului său, Șerban²⁰. Totodată, revenit de la asediul cetății Ujvar, lui Șerban i se va cresta nasul, ca modalitate de pedepsire a celor care râvneau domnia.

Cu domnia lui Radu Leon încetează și prigoana împotriva Cantacuzinilor, astfel că Șerban își reia cariera politică, fiind mare postelnic, după care este trimis la Țarigrad și Adrianopol cu diverse treburi.

Urmează a doua domnie a lui Grigore Ghica, când este nevoit, în 1672, să se ascundă la mănăstirea Hangu din Moldova și apoi să ajungă în Transilvania, în timp ce frații săi erau închiși. De aici pleacă la Constantinopol pentru a-l „pără” pe domn, dar este surghiunit în insula Creta, în 1673.

Deși noul domn, Gheorghe Duca, care fusese sprijinit de Șerban să urce pe tronul Țării Românești, îl readuce în țară și o perioadă de timp vor avea bune relații, acestea se vor deteriora rapid și datorită legăturilor întreținute cu Doamna Anastasia, devenind „un dublu rival”, cum ne spune del Chiaro. Șerban va fi întemnițat și chiar adus „În doo rânduri ..., la București, să-i taie capul”²¹, însă este salvat tocmai de intervențiile Doamnei și ale fratelui ei, Lupașcu Buhuș mare spătar, cumnat al viitorului domn.

Dându-și seama că trebuie să ia inițiativa, la 7 octombrie 1678, Șerban fuge mai întâi în pădurea Cotrocenilor și apoi la Poartă, unde cu ajutorul marelui vizir Kara Mustafa pașa va obține domnia Țării Românești, după 19 noiembrie, la Adrianopol, unde a și fost căftănit, iar puterea o va prelua, efectiv, la 6 ianuarie 1679, o dată cu sosirea sa la București, pe când avea 44 de ani.

Pe plan intern, domnia sa autoritară s-a bazat îndeosebi pe marea boierime cu care familia sa se înrudea și își va alege chiar dregătorii sfatului domnesc. A sprijinit dezvoltarea economiei, prin introducerea culturii porumbului, a stabilit un etalon agromensural, numit „stânjenul lui Șerban Vodă”, echivalat cu 1,96 m., încurajează desțelenirea ogoarelor, este construit podul de la Călugăreni, apoi Hanul ce-i va purta numele. Însă progresele vremii vor fi umbrite de fiscalitatea apăsătoare prin care dorea să acopere cheltuielile de întreținere a fastului Curții, a familiei și susținătorilor săi, de plată a oștirii, dar mai ales cererile nestăvilite ale turcilor. A manifestat interes față de învățământ și cultură, prin reorganizarea școlii de slavonie de la biserica Sf. Gheorghe Vechi, a pus bazele viitoarei Academiei domnești, în chiliile mănăstirii Sf. Sava, unde cursurile erau predate în limba

²⁰ dr. Alexandru Popescu, *Șerban Cantacuzino*, Editura Militară, București, 1978, p. 7.

²¹ I. Nocolce, *Letopisețul Țării Moldovei*, Editura Minerva, București, 1986, p. 67.

greacă, și nu în ultimul rând de sub teascurile Mitropoliei au ieșit o serie de tipărituri, precum *Liturghierul* (1680), *Evangheliarul* (1682), dar mai cu seamă *Biblia*, care „s-a tălmăcit după limba elinească pre înțelegerea limbei românești”, ce a apărut în noiembrie 1688, după moartea sa, pentru a însufleși credința strămoșească în limba țării și de a răspândi știința de carte. A refăcut clădirea Curții Domnești și a citorit mănăstirea de la Cotroceni, devănită necropolă a familiei, în semn de mulțumire pentru salvarea sa din mâinile vrăjmașilor din timpul lui Gheorghe Duca.

Pe plan spiritual și-a făcut din Biserică un aliat prețios atât pentru a-și consolida domnia cât și pentru a menține boierimea în supunere. Astfel, în aprilie 1679 l-a readus în scaunul mitropolitan pe Theodosie, a intervenit pe lângă principele Mihail Apafi pentru eliberarea din temniță a mitropolitului de Alba-Iulia, Sava Brancovici, și reinstalarea sa în fruntea bisericii ortodoxe de acolo, iar ulterior i-a sprijinit pe succesorii acestuia, Iosif și Ioasaf, hirotonișiți la București. Autoritatea lui Șerban a fost resimțită și la Constantinopol, unde a contribuit la înlăturarea patriarhului Iacov și înlocuirea sa cu Dionisie IV Seroglanul, rudă a sa, în anul 1682.

Pe plan extern, la început, s-a arătat supus Porții prin participarea la expediția otomană din Ucraina din 1679 și mai apoi prin prezența în rândurile trupelor marelui vizir Kara Mustafa la asediul Vienei din vara lui 1683, îndeplinind doar rolul de auxiliari, în special de pontonieri. A favorizat schimbul de mesaje între cartierele asediate ale Vienei și trupele ducelui Carol de Lorena cu Kaunitz, aflat în tabăra otomană. În continuare, Șerban s-a străduit să ducă o politică de echilibru, să reziste atât încercărilor Porții de a subjuga țara, cât și poftelor expansioniste ale Habsburgilor și polonilor, mascate sub forma idealurilor religioase „de cruciadă”, care nu însemnau în esență decât o altă subjugare.

Șerban Cantacuzino a fost un personaj reprezentativ al epocii sale, care a împletit tradiționalismul răsăritean cu unele trăsături ale monarhului modern din Europa celui de al XVII-lea veac.

Colecția de „Documente” a *Muzeului Municipiului București* numără 186 de acte care provin din răstimpul celor aproape 10 ani de ședere a lui Șerban Cantacuzino în tronul Țării Românești.

După forma în care ne-au parvenit până astăzi avem 182 de acte originale, 3 copii românești și una modernă. Pe de altă parte sunt 3 acte originale multiple, 12 acte originale cu copie românească și 10 acte cu copie modernă, aflate la același număr de inventar sau la numere diferite.

Pe ani, documentele interne provenite din timpul domniei cantacuzine sunt distribuite astfel: 1679 (10 doc.), 1680 (28 doc.), 1681 (10 doc.), 1682

(19 doc.), 1683 (13 doc.), 1684 (25 doc.), 1685 (37 doc.), 1686 (18 doc.), 1687 (20 doc.) și 1688 (6 doc.).

În ce privește data, toate au datare completă – *văleat, lună și zi*, excepție făcând actul din 1687 (7196) octombrie 9, care are menționat și anul în milesim, respectiv „1688”, însă acesta este calculat greșit și documentul din 1680 (7188) februarie, a cărui zi este redată prin slovo-cifra „1” (30), ceea ce este greșit.

Din punct de vedere al nomenclaturii cel mai des termen utilizat este cel de „*zapis*” cu variantele sale de zapis de: vânzare-cumpărare, mărturie, la care se adaugă o scrisoare de zălogire²² și o alta de hotărnicie²³, o diată (testament)²⁴, un perilipsis, cărți de hotărnicii ale boierilor precum și trei cărți de judecată ale ispravnicilor scaunului Bucureștilor²⁵.

Actele care provin din cancelaria domnească folosesc termenul de „*poruncă*” (povelhnic) și doar într-un singur caz avem menționat termenul de „*hrisov*” (xrisov“l) la actul din 1683 (7191) februarie 18.

Categoriile de emitenți ai celor 186 de documente sunt diverse. În cea mai mare parte a lor, emitenții sunt bărbați care vând singuri, dar și împreună cu jupănele lor, frații sau fiii lor, moșii sau părți de moșii. Apar și femei în calitate de vânzător, atât singure²⁶, cât și însoțite de fii²⁷ sau nepoți²⁸, dar și de cumpărătoare, cum este Despa, soția lui Negoiaș Mihălcescu clucer din Căndești – 1681 (7189) martie 7; Despa, soția răposatului Vlad Cocorăscu – 1684 (7192) aprilie 28 și mai 15, 1685 (7193) iulie 19 și 20; jupăneasa Anca, vara Doamnei – 1687 (7195) ianuarie 26 și Păuna – 1688 (7196) iunie 16, sau sunt martore la încheierea unor tranzacții – 1680 (7189) noiembrie 24 și 1684 (7192) aprilie 27. Interesantă este și tranzacția încheiată între două femei, datând din 1685 (7193) iulie 20.

Din punct de vedere social diversele tranzacții sunt făcute de către oameni liberi, mici boieri, negustori, meșteșugari, militari și mari dregători.

Din totalul celor 186 de acte, 17 sunt emise de către autoritatea domnească și doar 4 documente au menționat numele membrilor sfatului domnesc, în calitate de martori²⁹. De asemenea doar 4 documente prezintă și semnătura autografă a domnului³⁰.

²² Nr. 30417.

²³ Nr. 27528.

²⁴ Nr. 27051. Este vorba de testamentul Ilieci Cantacuzino, mama lui Șerban Cantacuzino.

²⁵ 1686 (7194) aug. 3, 1687 (7195) iun. 23 și iul. 23.

²⁶ Nr. 27315; 27380; 28482; 27323; 13756; 37409; 37349; 27695; 37410 și 27551.

²⁷ Nr. 37407; 27693; 27310; 30547 și 28379.

²⁸ Nr. 30422.

²⁹ 1679 (7187) ian. 21; 1680 (7188) iun. 30; 1681 (7189) febr. 4 și 1683 (7191) febr. 18.

³⁰ Nr. 13150; 28451; 27069 și 39343.

Biserica este reprezentată de Mitropolitul Theodosie³¹ care primește daniile de moșii și țigani la Mitropolie sau confirmă un zapis; apoi egumenii mănăstirilor Jitianu, Mihai-Vodă, Radu-Vodă și Sf. Ecaterina, din București, monahi/călugări, care vând – Paisie, Theodosie de la mănăstirea Aninoasa, Silivestru, schimbă – Athanasie ermonah de la mănăstirea Mihai-Vodă și Gherasim de la Sf. Ecaterina, moșii, vii și prăvălii, sau sunt prezenți în calitate de martori la diferite încheieri de tranzacții, ca de pildă Teohil, Vârlan, Necodim, Dorothei, Donosie ș.a.; foarte mulți diaconi și preoți, precum Dumitru, Socol, Micle, Neculaie din Slimnic, Stan din Homești etc.

De asemenea avem și diverse categorii de militari, ai căror reprezentanți sunt menționați ca vânzători – Oprea iuzbașă, Ghiorghită Văleanul iuzbașă din Râmnic, Zăgan căpitan și Manea roș din Sinești, dar și ca martori, cum ar fi Dragomir stegar, Lup ceauș, Vlad vătășel de aprozi, Oprea sutaș și mulți alții³².

Deși toate actele conțin formula „scriu și mărturisesc eu...” majoritatea actelor transcrise nu sunt autografe ale emitenților, ci s-a apelat la cei care cunoșteau meșteșugul scrisului, ca de pildă: logofeți, preoți și călugări, mici boieri, militari sau oameni simpli, care au redactat 92 de tranzacții din totalul documentelor cercetate.

Din punct de vedere al suportului material, avem doar 3 pergamente³³, restul actelor fiind scrise pe hârtie folio/difolio cu sau fără filigran. Majoritatea documentelor sunt scrise cu cerneală de culoare brună, de diferite nuanțe, dar și cu cerneală neagră, în timp ce pentru omarea invocației simbolice, a literei inițiale și a monogramei domnești s-a folosit chinovarul, dar și soluția de aur³⁴.

Stema Țării Românești este redată în frontispiciul a două documente, mai întâi în actul din 1679 (7187) ianuarie 21 este reprezentată acvila cruciată înconjurată de o cunună, în timp ce în actul din 1683 (7191) februarie 18 stema este mai elaborată – acvila cruciată încadrată de Soarele și Crai nou, iar deasupra acvila bicefală, încoronată, care ține în ghiare sceptrul și sabia, totul fiind înconjurat de o cunună de laur, ca semn al descendenței bizantine.

Documentele sunt validate astfel: cu sigiliu mijlociu domnesc în ceară, timbrat, cusut sau nu de suport³⁵, sigiliu mijlociu (10 doc.) și inelar domnesc (4 doc.) imprimat în chinovar; apoi sigiliile boierești imprimate în

³¹ 1684 (7192) iun. 30; 1686 (7195) oct. 11 și 1688 (7197) sept. 12.

³² Nr. 27370; 13821; 28364; 27318; 25458 etc.

³³ Nr. 13150; 28451 și 39343.

³⁴ 1679 (7187) ian. 21 și 1680 (7188) iun. 30.

³⁵ Nr. 13150; 28451; 27069 și 39343.

cerneală (6 doc.) sau negru de fum (20 doc.), un sigiliu ecleziastic în negru de fum, cât și semnături digitale ale diverșilor vânzători, cumpărători sau martori. Din totalul documentelor supuse atenției doar 27 de acte nu au nici un semn de validare.

Locul de emitere este menționat în doar 8 documente, pe primul loc plasându-se orașul București (5 doc.), apoi satul Mărgineni, Roși și mănăstirea Cotroceni cu câte un act.

În ce privește proveniența din cele 186 de acte ale domniei cantacuzine 60 dintre acestea provin de la Epitropia Așezămintelor Brâncovenești.

Sub aspectul valorificării anterioare momentului de față și din bibliografia consultată până în prezent doar 51 de acte au cunoscut lumina tiparului sub diverse forme – ediții, regeste, mențiuni sau fotocopii, restul actelor fiind inedite.

Conținutul actelor provenite din timpul domniei lui Șerban Cantacuzino este divers. Așadar, sunt menționați doi staroști – Gheorghe care cumpără vie și Ion din Ploiești, în calitate de martor; vâtafi – Ursia și Stan. Acestora li se adaugă meșteșugari de diverse specializări, ce apar consemnați în documente doar în calitate de martori la încheierea diverselor tranzacții, ca de pildă abagii, căldărari, jococari, croitori, curelari, herar, măcelar, podar, șelar, șufar și vieri³⁶. Este menționat un Petco abagiu din Călinești care vinde împreună cu soția lui, Neacșa, partea lor de moșie de la Dărmănești împreună cu 3 roate de moară³⁷, dar și un Ion croitor care primește zălogirea unei moșii³⁸. De asemenea, întâlnim în aceste documente negustori, atât în calitate de vânzători – Mihul neguțătorul și Nica cupeț, ambii din București³⁹, cât și în calitate de martori, precum cupeții: Stan, Necula Tighiceu și Andronic⁴⁰.

Șerban Vodă Cantacuzino apare în documentele cercetate nu numai în calitate de reprezentant al puterii centrale care emite înalte acte, ci și în calitate de cumpărător de moșii la Furduiești și Ciurnemic și vad de moară în apa Dâmboviței din jud. Ilfov, în două acte din 1684 (7192) apr. 17. La un moment dat este menționată „Doamna”, în calitate de vară a jupănesei Anca, la 1687 (7195) ian. 26. Și alți membri ai familiei sunt consemnați, ca de pildă: nepotul Șerban, fiul lui Drăghici Cantacuzino, în calitate de martor la

³⁶ Nr. 30420; 28479; 28372; 28474; 37411; 13832 (a); 27312; 28475 și 30546.

³⁷ 1687 (7195) mart. 10.

³⁸ 1689 (7187) mart. 15.

³⁹ 1687 (7195) ian. 26 și 1688 (7196) iun. 26.

⁴⁰ 1681 (7189) aug. 1 și 1685 (7193) apr. 28.

1680 (7189) sept. 29, pe când era *vel cămăraș* și mai apoi în calitate de *vel căpitan*, când dă zăpis de mărturie la 1686 (7195) oct. 11.

Constantin Brâncoveanu, nepot de soră, pe care îl luase sub aripa sa protectoare încă din 1663⁴¹, apare în calitate oficială de ispravnic al scaunului Bucureștilor, fiind *vel logofăt*, când alături de Cârstea *vel vistier*, emite carte de judecată pentru alegerea moșiei Berciugov a lui Pătrașco vâtaf de aprozi⁴², dar și în calitate de persoană particulară când cumpără pe țigancă Vișa⁴³ sau este martor la diferite tranzacții, pe când ocupa dregătoria de mare spătar și mai apoi de mare logofăt⁴⁴.

Orașul București este menționat cu prilejul actelor emise de către ispravnicii de scaun – Badea *vel vornic*, Cârstea *vel vistier* și Constantin Brâncoveanu *vel logofăt*, care emit cărți de judecată sau cer celor 12 boieri hotarnici să aleagă moșia Berciugov. Interesantă este și povestea casei cu grajd, cuhnie și loc îngrădit, aflate lângă grădina domnească, care mai întâi sunt vândute de către Matei Comăneanu lui Manolache *vel cămăraș*, apoi sunt dăruite mănăstirii Sf. Ecaterina pentru „*pomana și pentru sufletele părinților miei ca să se pomenească și la sfântul jărăvnic*”, pentru ca numai peste câteva luni egumenul Gherasim să le schimbe cu 5 pogoane de vie din Dealul Bucureștilor, ce au aparținut clucerului Apostol și soției sale, Păuna⁴⁵. Apoi avem menționată o prăvălie „*făcută și cu loc de prăvălie*”⁴⁶ situată pe Ulița cea Mare, spre Curtea Domnească, care este schimbată cu moșia Boteni, ce fusese dăruită mănăstirii Mihai-Vodă de către Radu Săvescu, dar și negustori din oraș care vând singuri moșii sau țigani⁴⁷.

Dintre marii boieri ai perioadei se remarcă *vel spătarul* Mihai Cantacuzino (12 doc.), *vel căpitan* și apoi *vel serdarul* Ianăș Coțofeanu (12 doc.), postelnicul Radu Goleșcu (6 doc.), *vel căpitan de lefegii*, *vel armaș* și ulterior *vel comisul* Șerban Vlădescu (5 doc.) și *biv vel spătarul* Vintilă Corbeanu (2 doc.), care cumpără diverse sate, moșii sau vie, iar în calitate de vânzător îl avem doar pe *vel banul* Radu Năsturel din Fierăști într-un act din 1684 (7192) aprilie 17. Se adaugă mulți alți mici dregători, cum ar fi: Cârstea portar din Mătăsari, Tudor Mujăscu logofăt, Mihalcea Mihălcescu din Căndești, Danciu paharnic, Stoica logofăt, Stoian din Buzău, Matei Bagdat căpitan, Drosu părcălab din Zănoaga, Pană logofăt, Zăgan căpitan, Vasilie Tatomișescu slujer, Mânăilă logofăt ș.a.

⁴¹ dr. Alexandru Popescu, *Op. cit.*, p. 12.

⁴² 1687 (7195) iun. 23 și iul. 23.

⁴³ 1688 (7196) iun. 26.

⁴⁴ Nr. 25461; 53196 și 27067.

⁴⁵ 1686 (7194) apr. 16; 1688 (7196) apr. 6 și iun. 16.

⁴⁶ 1685 (7193) iul. 9.

⁴⁷ Nr. 12730 și 39183.

Toate acestea vin să ne prezinte societatea medievală românească așa cum era ea în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și totodată evidențiază zestrea bogată a patrimoniului arhivistic de care dispune Muzeul Municipiului București, care sperăm că se va concretiza, cât mai curând, într-o ediție de documente dedicată acestui reprezentant de seamă al familiei Cantacuzinilor.

1684 (7192) mai 24 Nedelea, soția lui Papa paharnic, împreună cu fiii ei, Dumitru și Tănase, vând lui Drosu părcălab din Zănoaga niște stânjeni de moșie din Mărași. (nr. 27551)

1686 (7194) mai 26 Șerban Cantacuzino domnul Țării Românești întărește lui Cornea Brăiloiu slujer stăpânirea sa asupra a 2 roate de moară din apa Jaleșului. (nr. 26918)

1687 (7195) aprilie 17 Șerban
Cantacuzino domnul Țării
Românești întărește stăpânirea lui
Drosu pârçălab din Zănoaga asupra
moșiei Amărați. (nr. 27553)

1688 (7196) iunie 16
Gherasim egumenul m-rii Sf.
Ecaterina schimbă cu Apostol clucer
și soția sa, Păuna, casa dată pomană
de Manolache cămăraș cu 5 pogoane
de vie din Dealul Bucureștilor. (nr.
25074)

SUMMARY

Coming from a nobler Byzantine family, Serban Cantacuzino was born in 1634, as a second son of the seneschal Constantin Cantacuzino and of Elina daughter of Radu Serban. He was trained at the highest schools of the time first at Targoviste / the Capital of Wallachia at that epoch – then at Constantinople.

The documents in the collection of the Museum of Bucharest concerning his epoch represent an important issue concerning the local Middle Ages.